

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩ.
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΡΗΓΓΙΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

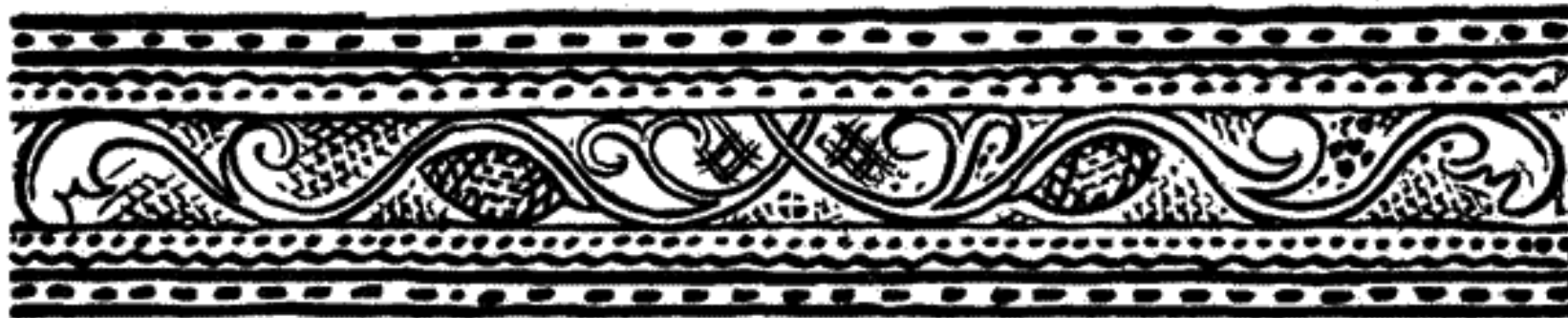
ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1957

Ε.Υ.Α. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Δ. ΚΑΤΑΡΤΖΗ

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ : Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ

Ότι ο Δημήτριος Καταρτζής είχε συντάξει Γραμματική τής κοινής νεοελληνικής, είταν γνωστό από τὰ παλιά χρόνια. Ο Ίακωδάκης Ρίζος Νερουλός, αναφέροντας σύντομα στὰ 1827 τις γνώμες τοῦ γλωσσικοῦ ανακαινιστῆ, προσθέτει τὰ ακόλουθα: «για νὰ υποστηρίξει τὴν θεωρία του, συνέταξε δυὸ μελέτες καὶ μιὰ γραμματική» σὲ ὑποσημείωση ἀνακοινώνει καὶ μιὰ λεπτομέρεια, πὺ ἐνισχύει τὴν βεβαίωσή του: «κατέχω τὰ αὐτόγραφα τῶν ἔργων αὐτῶν, πὺ δὲν ἔχουν ἐκδοθεῖ»¹. Ἀπὸ ἐκεῖνον ἡ πληροφορία ἐπέρασε στὸ Σχεδίασμα τοῦ Δε Κιγάλλα (1846), ὅσο κι ἂν ὁ τελευταῖος αὐτὸς δὲν ἀναγράφει τὴν πηγή του² καὶ σὲ μερικοὺς μεταγενέστερους, τὸν Σάθα κατεξοχὴν³.

Ὡστόσο, ἀπὸ πολὺ ἔνωρὶς ἐπίσης, οἱ σχετικὲς εἰδήσεις ἀρχίζουν νὰ λοξεύουν, πρὸς κάθε κατεύθυνση, ἔτσι ὥστε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ὅποιος θὰ ἤθελε νὰ καταπιασθεῖ τὸ θέμα τοῦτο, νὰ βρίσκειται ἐμπρὸς σὲ ὀλότελα ἀντιφατικὰ δεδομένα. Τὴν ἀρχή, ἴσως καὶ πάλι παρασυρμένος ἀπὸ τὸν Νερουλό, ἀγκαλὰ κι ἐκεῖνος δὲν σφάλλεται, τὴν κάνει στὴν Γραμματική του (1839) ὁ Δὲ Κιγάλλας: «ἄλλοι δ' ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν νομοπρολῦτην Κανταρτσην, ἤθελον οὐ μόνον νὰ γράφωμεν καθ' ὄλους τοὺς εἰσαχθέντας ἰδιωτισμοὺς καὶ βαρβαρισμοὺς, ἀλλὰ νὰ ἤμεθα καὶ ἀπηλλαγμένοι τῶν κανόνων τῆς ὀρθογραφίας»⁴. Ἔτσι παρουσιάζεται ὁ Καταρτζής σὰν ἕνας πρόδρομος τοῦ Βηλαρά.

Τὸ 1870 ἀποτελεῖ σταθμὸ γιὰ τὴν γνωριμία τῶν μεταγενεστέρων μὲ τις γλωσσικὲς θεωρίες τοῦ Καταρτζή: ἐκεῖνον τὸν χρόνο, ὁ Σάθας ξανατυπώνει στὸ «Παράρτημά» του⁵ τις ἐπιστολὲς τοῦ γλωσσικοῦ ανακαινιστῆ τις ὁποῖες εἶχε πρωτοδημοσιεύσει ὁ Δούκας στὴν Τερψιθέα τοῦ 1812⁶. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὁμως, τὰ πράγματα περιπλέκονται, γιὰτὶ

1. Cours de littérature Grecque moderne donné à Genève par Jacovaky Rizo Néroulos, ἐκδ. 6'. Γενεύη 1828, 121.

2. Ἰωσήφ δε-Κιγάλλας, Σχεδίασμα κατόπτρου τῆς νεοελληνικ. φιλολογίας, Ἐρμούπολη, 1846, 46.

3. Σάθας, Νεοελληνικὴ φιλολογία, 1868, 613.

4. Ἰωσήφ δε-Κιγάλλας, Γραμματική, μέρος Α'. 1839, 6', σημ.

5. Σάθας, Νεοελληνικῆς φιλολογίας παράρτημα, 1870, 154 κ. ε.

6. Δούκας, Ἡ κατ' ἐπιτομὴν γραμματικὴ Τερψιθέα, ἐκδ. γ', Βιέννη, 1812, 53 κ.ε. Γιὰ τὴν εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τις ἐπιστολὲς αὐτὲς παραπέμπω στὸ Παράρτημα τοῦ Σάθα, ξαναπαίρνει ἀκόμη καὶ τὰ τυπογραφικὰ ἢ ἀντιγραφικὰ σφάλματα τῆς Τερψιθέας· ἔτσι, πὺ γιὰ νὰ ἀφήνω ἄλλα ἀσήμαντα, σημειῶνω ὅτι στὸ Παράρτημα στ. 9 σελ. 157 πρέπει νὰ διαβάσουμε Ἑλληνικά καὶ ὄχι Ρωμέικα, καὶ σελ. 158 σελ. 28, λαλοῦμε καὶ ὄχι χαλοῦμε.

από την δλη διδασκαλία του Καταρτζή χρησιμοποιείται μόνο το όλιγο που είχε γίνει γνωστό με τις επιστολές αυτές, και οικοδομείται γύρω στην πραγματική του θεωρία ένας κόσμος υποθέσεων που προβάλλεται με απαράδεκτη κατηγορηματικότητα. "Ετσι ο Ροτδης, βεβαιώνει ότι «ἀρχαίων τύπων βρίθουσι μάλλον παντός ἄλλου τὰ ἔργα τοῦ Δ. Καταρτζή»⁷, αφήνοντας να νοηθεί ότι είχε υπόψη του κάτι περισσότερο από μόνες τις επιστολές. Πιο ἄργα ἀκόμη, 1927 ὁ κ. Γιάννης Κορδάτος μνημονεύει στην βιβλιογραφία του δημοτικισμού «Δημ. Φωτιάδη (Καταρτζή), Ρωμαϊκία γλῶσσα, 1790»⁸, καὶ ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης (1933) γράφει ότι ὁ Καταρτζής «για να υποστηρίξη τὴ γνώμη του τύπωσε μερικά βιβλία του»⁹.

Τὸ 1940 ἡ ἐκδοσὴ τῶν Προλεγομένων τὰ ὁποῖα εἶχε προτάξει ὁ Καταρτζής σὲ μιὰ μετάφρασή του, ἐξεκαθάρισε κάπως τὰ ζητήματα, καὶ τὰ ἐπανεφέρε, τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς βιβλιογραφίας, ἐκεῖ ὅπου ἐβρίσκονταν πρὶν ἀσκήσει ἡ νεοελληνικὴ φαντασία τὸ ἔργο τῆς με τὴν ἰσχυρὴν γενναιοφροσύνη ἐπάνω σὴν μνήμη τοῦ φωτεινοῦ προδρόμου¹⁰. Ἀπὸ ἄλλην ἀποψη, οἱ πληροφορίες τῆς ὁποῖας εἶχει παράσχει ὁ Νερουλὸς ἐπαιρναν τὴν ἐπιβεβαίωσή τους ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἔργα τοῦ Καταρτζή, πού μιλεῖ στὸν Πρόλογό του γιὰ τὴν Γραμματικὴν του¹¹. Δημοσιεύοντας τότε τὸν Πρόλογο ἐκεῖνον, εἶχα ἐκφράσει τὴν ἐλπίδα ὅτι μπορεῖ κάποιος νὰ λανθάνει ἡ Γραμματικὴ, καὶ νὰ βγεῖ κάποτε στὸ φῶς¹². Πραγματικά, ἡ κατάστασις τῶν βιβλιογραφικῶν μας εἰδήσεων εἶναι τέτοια ὥστε με τὸ πέρασμα τῶν χρόνων νὰ τείνει κανεὶς νὰ πιστεύσει ὅτι ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα ἔργα, ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, ἔχουν χαθεῖ, καὶ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα λείπουν, ὑπάρχουν κάπου καταχωνιασμένα ὥσπου μιὰ καλὴ τύχη νὰ τὰ φέροι κάποτε σὴν ἐπιφάνεια. Με τὴν εὐκαιρίαν τὴν ὁποῖα μοῦ δίνει τῶρα ἡ ἀνακάλυψις τοῦ νέου αὐτοῦ ἔργου, θὰ ἤθελα μόνο νὰ προσθέσω κάτι σὲ μιὰ τέτοια γενικὰ αἰσιόδοξη κρίσις· ὁ λόγος τοῦ Κυρίου μένει πάντοτε ὁδηγὸς γιὰ τὸν ἐπιστήμονα: «ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται

7. Ρ ο τ δ η ς, Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, 1888, ἀναδημοσίευσσις στὰ *Ἔργα*, Γ', 1912, 116.

8. Ἰ. Κορδάτος, Δημοτικισμὸς καὶ Λογιωτατισμὸς, 1927, 14, σημ.

9. Ἡ. Βουτιερίδης, Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, 1933, 144. Ἴσως παρεξήγησε ὁ Βουτιερίδης τὰ λόγια τοῦ Νερουλοῦ, καὶ ἄς λέει τὸ ἀντίθετο ἄκρως. Πάντως πρέπει νὰ στερρεῖται κανεὶς ὁλοῦτε ἀπὸ τὴν αἰσθησὴ τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ γράψῃ γιὰ ἕνα ἄνθρωπο σὰν τὸν Καταρτζή πῶς «τύπωσε μερικά βιβλία του»· ζήτημα εἶναι ἂν θὰ ἐταίριαζε τέτοιος λόγος ἀκόμη καὶ προκειμένου γιὰ τὸν μακαρίτη τὸν Βουτιερίδη. Βέβαια, στὰ 1933 τὰ ἔργα τοῦ Καταρτζή δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐκδοθεῖ, ἀλλὰ τὴν προσωπικότητά του τὴν ἐγνωρίζαμε ἀπὸ τότε. Ὅστε τὸ μικρότερο σχετικὸ σφάλμα τοῦ Βουτιερίδη εἶναι πὸς προσγράφει σὶ τὸν Καταρτζή ἀνύπαρκτες ἐκδόσεις ἔργων του.

10. π. Ἀθηνᾶ, Ν', 1940, 197 κέ.

11. Αὐτ. 209. Συγκεκριμένα παραπέμπει σ' αὐτὴν με τὰ ἀκόλουθα λόγια: «στὴ γραμματικὴ ρωμαϊκία κ' ἐλληνικὴ πὸς ἀρχήσα, καὶ ἡδ' εἶμαι στὸ δεῦτερον μέρος τῆς». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο «Γνώθι σαυτὸν» μαθαίνουμε πῶς ἀργότερα συντάξε καὶ τρίτη γραμματικὴ, τῆς «αἰρετῆς», ὅπως τὴν ὀνόμασε· κάτι σὰν τὴν καθαρῆουσα. Ὅστε συνολικὰ συντάξε τρεῖς γραμματικὲς: τῆς «ρωμαϊκίας» ἢ «φυσικῆς», τῆς ἀρχαίας με γλωσσικὸ ὄργανο διδασκαλίας τὴν «φυσικὴν», καὶ τῆς αἰρετῆς· ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς γραμματικὲς γνωρίζουμε σήμερον μόνο τὴν πρώτην, αὐτὴν πὸς δημοσιεύεται τῶρα. Ἄς σημειώσω ὅτι, ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφο δὲν ἔχει αὐθεντικὸν τίτλον, ὁ τίτλος με τὸν ὁποῖον παρουσιάζεται τὸ ἔργον ἐδῶ εἶναι δικός μου.

12. Αὐτ. 201.

ὄμην»¹³. Ἡ ἐπιστημονική μας ἐργασία στὸ πρῶτο τῆς στάδιο λέγεται ἔρευνα· ὀλίγες ἐλπίδες ὑπάρχουν νὰ βροῦμε τίποτε σπουδαῖο ἂν δὲν ξέρουμε ὅτι μᾶς λείπει, καὶ ἂν δὲν τὸ ἀναζητήσουμε: ἀπαραίτητο μοῦ φαίνεται, στὸ ποσοστὸ ὅπου τὸ ἐπιτρέπουν οἱ γνώσεις μας, νὰ κάνουμε τὴν ἀπογραφή τῶν πραγμάτων ποῦ μᾶς λείπουν, καὶ νὰ τὰ ἀναζητοῦμε· ἀλλιῶς εἶναι κίνδυνος, ὅσο δὲν ξέρουμε τί δὲν ξέρουμε, τὸ καινούργιο νὰ βρῆκεται κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μας καὶ νὰ μένει ἀπαρατήρητο.

Ἀπὸ τὰ 1940 ὡς σήμερα, ὀλοένα καὶ ξεκαθαρίζει περισσότερο ἡ γνώση μας γύρω στὴν πνευματικὴ μορφή τοῦ Καταρτζή. Μᾶς λείπουν ἀκόμη πολλὰ καὶ ἐλκυστικά, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τοὺς τίτλους τοὺς· γιὰ νὰ περιορισθῶ σὲ ὅσα ἔχουν ἐπίκεντρο τὰ θέματα τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἀγωγῆς, θὰ ἀναφέρω τὸ «Σχέδιο ὅτι ἡ ρωμαίικια γλώσσα, ὅταν καθὼς λαλιέται καὶ γράφεται, ἔχει στὰ λογογραφικά τῆς τὴ μελωδία, καὶ στὰ ποιητικά τῆς τὸ ρυθμὸ, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν πειθὴ στὰ ρητορικά τῆς· ὅτι ὄντας τέτοια, εἶναι κατὰ πάντα καλῖτερ· ἀπ' ὅλαις τῆς γλώσσαις καὶ ὅτι ἡ καλλιέργειά τῆς, κ' ἡ συγγραφή βιβλίων σ' αὐτὴνα εἶναι γενικὴ καὶ ὀλικὴ ἀγωγή τοῦ ἔθνους» (1783). Ἀκόμη ἂς σημειώσω ἕναν λόγον, «Ἡ ἀγωγή τῶν παιδιῶν», καὶ μερικοὺς ἄλλους τίτλους ἔργων τοῦ τὰ ὅποια ἐπίσης δὲν ἔχουν φθάσει ὡς ἑμᾶς, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ξέρουμε μὲ βεβαιότητα ἂν μερικοὶ τίτλοι δὲν καλύπτουν τὰ ἴδια ἔργα: «Πῶς νὰ ὠφελοῦνται οἱ νέοι ἀπὸ τὰ τούρκικα καὶ φράγκικα βιβλία καὶ ποῖα νὰ εἶναι ἢ καθ' αὐτὸ τους σπουδῆ». ¹⁴ ἕνας Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς νέους, ἕνα ἔργο Περὶ σχολείων, ποῦ καὶ τὰ δύο μπορεῖ νὰ ταυτίζονται μὲ μερικὰ ἀπὸ ὅσα ἀνέφερα, γνωστὰ ἢ ἄγνωστα, ἀποτελοῦν ἀκόμη, μαζὶ μὲ ὀλίγα ἄλλα διαφορετικοῦ περιεχομένου, τὰ desiderata τῆς ἐπιστήμης ἀναφορικὰ μὲ τὸν πιὸ σημαντικὸ ἐκπρόσωπο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ ¹⁵.

Τὸ ἔργο ποῦ δημοσιεύεται ἐδῶ ἀνήκει στὴν συλλογὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, καὶ περιέχεται στὸν κώδικα ἀρ. 191, γιὰ τὸν ὅποιο σημειῶνω πιὸ πέρα ὅ,τι χρειάζεται συμπληρωματικὸ στὴν περιγραφή τὴν ὅποια μᾶς ἔδωσε ὁ κ. Δ. Ἰ. Πάλλας. Σ' ἐμένα ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὴν περιγραφὴν αὐτὴν ἢ ὅποια καταχωρίζεται στὸ τρίτο μέρος τοῦ Καταλόγου Χειρογράφων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (1955) ¹⁶. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴν εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Καθηγητὴ Γ. Σωτηρίου, ποῦ μὲ τὴν συνηθισμένη προθυμία του

13. Ἡ γνώμη αὐτὴ ἀπὸ τὴν στιγμή ὅπου ἐγράφηκε ὡς στὴν στιγμή ὅπου ἐτυπώθηκε ἔτυχε νὰ ἐπικυρωθεῖ μὲ τὸν εὐτυχέστερο τρόπο: ἐδιάβαζα τὴν σχετικὴ περικοπὴ στὸν Δίνο Πολίτη, καὶ ὅταν ἐφθασα στὴν πρώτη τελεία, μὲ ἐρώτησε ἐκεῖνος ἂν εἶχα ὑπόψη μου ἕνα κείμενο γραμμμένο σὲ ὠραία δημοτικὴ, καὶ ποῦ βρίσκεται. στὴν μονὴ Ἐσφιγμένου· τότε ἐκοιτάξαμε τὸν Κατάλογο τοῦ Λάμπρου, ὅπου μοῦ ὑπέδειξε ἕνα ἀνώνυμο κείμενο, καταχωρισμένο στὸν ἀριθμὸ 2319)306. Ἀναγνωρίσαμε ὅτι εἶναι ἔργο τοῦ Καταρτζή, ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ὡς σήμερα τὰ ἐθεωροῦσαμε χαμένα· ἀντιγράφω πιστὰ τὸν τίτλον: Συμβουλὴ σιτοῦς νέους πῶς νὰ ὠφελοῦνται καὶ νὰ μὴ βλάπτουνται ἀπ' τὰ βιβλία τὰ φράγκικα καὶ τὰ τούρκικα, καὶ πῶς νὰ ἴναι ἢ καθ' αὐτὸ τους σπουδῆ. Ὁ Δίνο Πολίτης, ποῦ μὲ τὴν πρώτη ματιὰ εἶχε ἐκτιμήσει τὴν γλωσσικὴ ποιότητα τοῦ κειμένου, τὸ εἶχε φωτογραφήσει· τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ ποῦ μοῦ παρεχώρησε αὐθόρμητα καὶ τίς φωτογραφίες καὶ τὴν προτεραιότητα γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Καταρτζή, ποῦ ἐλπίζω ὅτι θὰ μπορέσω γρήγορα νὰ τὸ ἐκδώσω.

14. Τὸ ἔργο τοῦτο ἔπαυσε νὰ ἀνήκει στὰ desiderata μας· ὄλ. πιὸ ἐπάνω τὴν σημ. 13. Γιὰ τὸ Συμβουλευτικὸ ἐπέσθηκα πῶς εἶναι αὐτὸ ποῦ μνημονεύεται στὴν σημ. 13.

15. Συγκεντρωμένα τὰ διβλιογραφικά τοῦ Καταρτζή βρίσκονται αὐτὴν τὴν ὥρα στὸ ἀκόλουθο δημοσίευμα: Δ. Καταρτζή, Ἐγκώμιον τοῦ φιλόσοφου, μακαρισμοῦ τοῦ ὁρθόδοξου, ψόγος τοῦ ἄθεου, ταλάνισμα τοῦ δεισιδαίμων, ἐκδοσὴ καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, 1955.

16. Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Ἰ. Π ἄ λ λ α, Κατάλογος χειρογράφων τοῦ βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν· Μέρος τρίτον μετὰ γενικῶν εὑρετηρίων. 1955. Στὴν σελ. 81 ἀρχίζει ἡ περιγραφή τοῦ Κώδ. 191, ἢ ὅποια τελειώνει στὴν σελ. 84. Ἡ προέλευσή του εἶναι «ἐκ κατασχέσεως» (κάτοχοι Γ. Μπακάλης καὶ Β. Νέσης)· ἄλλος κώδικας ποῦ νὰ προσέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια κατάσχεση δὲν ἀναφέρεται στοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου, καὶ οὔτε μπόρεσα νὰ βρῶ συμπληρωματικὰς πληροφορίας ἄλλου, μαθαίνω ὁμῶς ἀπὸ τὸν κ. Α. Βρανούση ὅτι ὁ Β. Νέσης εἶναι γνωστὸς παλαισιπώλης στὰ Γιάννινα. Ὁ συντάκτης τοῦ Καταλόγου παρασύρθηκε ἀπὸ τὴν σημείωση τοῦ φ. 446 τοῦ χειρογράφου, «Γραμματικὴ τοῦ ἀρχ. Κλοσιάρη Παναγιωτάκη Κανταρτζή», καὶ καταχώρισεν στὸ εὑρετήριον (σελ. 121) τὸ ὄνομα Κανταρτζῆ Παναγιωτάκης.

καὶ γενναιοφροσύνη μου ἐπέτρεψε τὴν μελέτη καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ χειρογράφου.

Σημειῶνω ἐδῶ τοὺς γενικοὺς κανόνες τοὺς ὁποίους ἀκολούθησα σ' αὐτὴν τὴν ἔκδοση, ὅπου μίᾳ ἀπόλυτῃ παλαιογραφικῇ ὀρθοδοξίᾳ θὰ ἐδυσκόλευε τὴν ἀνάγνωσιν πέρα ἀπὸ κάθε ἀνεκτὸ ὄριο, καὶ οὕτως θὰ εἶταν ἀναγκαῖα, ἀφοῦ τὸ κείμενό μας δὲν εἶναι αὐτόγραφο· συνάμα σημειῶνω καὶ τὶς παρακλίσεις ἀπὸ τὶς γραφὰς τοῦ χειρογράφου. Πρῶτα πρῶτα, μιᾷ σημαντικῇ προσθήκῃ: ὅλες οἱ ἀριθμοὶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν δύο Μερῶν, πρώτου καὶ δευτέρου, καὶ ἀπὸ ἐλάχιστες πού ὑπῆρχαν στὸ Κεφάλαιο IV τοῦ δευτέρου Μέρους, ἀποτελοῦν προσθήκας τοῦ ἐκδότη· νοοῦνται, δηλαδὴ, ἐδῶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν Κεφαλαίων, τῶν ἐδαφίων, καὶ οἱ ὑποδιαίρεσεις τῶν ἐδαφίων. Στὴν ἀρχὴ τοῦ Πρώτου Μέρους (I, § 3) προσέθεσα, μέσα σὲ ἀγκύλες καὶ μὲ τὰ ἴδια τυπογραφικὰ στοιχεῖα, μιᾷ φανερῇ παραλείψει τοῦ ἀντιγραφέα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο μῆκαν καὶ ὀλίγες ἄλλες μικρὲς προσθήκας· μερικὲς ἀπ' αὐτὰς εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ὑποδείξει ὁ κ. Α. Βρανούσης. Τὸν εὐχαριστῶ πολὺ καὶ γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν ἄκρα προσοχὴν μὲ τὴν ὁποία ξανακοίταξε φιλικὰ μαζί μου τὸ χειρόγραφο. Ἐπίσης ἔκανα ἄλλη μιᾷ προσθήκη: στὸν ἐπίτιτλο ἐνὸς ἐδαφίου τοῦ Κεφαλαίου VII τοῦ Πρώτου Μέρους, «Κλίσι τῶν ρημάτων» τὴν προσθήκην αὐτὴν τὴν ἐδαφία μέσα σὲ ἀγκύλες. Ἔχει ἐπικρατήσῃ στὶς Γραμματικὰς, ἡ ἀρίθμηση τῶν ἐδαφίων νὰ γίνῃται ἐνιαία, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔργου· ἐπροτίμησα ἐδῶ τὴν ἀρίθμηση κατὰ Κεφάλαια, μὲ τὴν σκέψη ὅτι ἔτσι φαίνεται πιὸ καθαρὰ ἡ διάρθρωσις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς προσπάθειας τοῦ Καταρτιζῆ. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐγίναν οἱ διακρίσεις τῶν στοιχείων στοὺς τίτλους καὶ μέσα στὸ σῶμα τοῦ ἔργου, ὅπου ὅλα τὰ παραδείγματα τυπώνονται μὲ διαφορετικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα (ἀπλά). Τὰ κεφαλαῖα καὶ τὰ πεζὰ στοιχεῖα ἐμῆκαν σύμφωνα μὲ τὴν σημερινὴν τυπογραφικὴ συνήθειαν, ἡ στίξις διορθώθηκε· ὅσο γιὰ τὴν ὀρθογραφίαν, ἐπειδὴ δὲν παρουσίαζε ἀπόλυτη συνέπεια, ἔγινε προσπάθεια γιὰ νὰ ἀφομοιωθῇ, ἐφόσον ἡ ἀφομοίωσις δὲν ἀγγίζε τὴν φωνητικὴν· π. χ. οἱ καταλήξεις -όμαστε καὶ -ούμαστε, τὰ ἄρθρα τῆς καὶ ταῖς παρέμειναν ὅπως εἶναι στὸ χειρόγραφο. Τὰ φανερά ἀντιγραφικὰ σφάλματα, καθὼς οἱ διπλογραφίαι κ. ἄ., παραλείφθηκαν ἢ διορθώθηκαν· σημειῶνω ἐδῶ τὶς πιὸ σπουδαῖες ἢ τὶς πιὸ ἐνδεικτικὰς ἀπὸ τὶς μεταβολὰς αὐτὰς: στὸ Προοίμιον, στὴν προτελευταία παράγραφον, γράφονται δύο φορές λέξεις «δύο πράγματα» στὸ πρῶτον μέρος, Κεφ. VIII, ὅλη ἡ πρώτη φράσις («Ἡ ἀντιωνυμία εἶν' ἢ ... καὶ πρόσωπον») γράφεται μιᾷ δευτέρῃ φορᾷ ἀμέσως ὑστερα ἀπὸ τὸν ἐπίτιτλον «Πρωτότυπη». Στὸ δεύτερον, ἐπίσης, μέρος, στὴν τελευταία παράγραφον τοῦ Κεφ. XII, ἔχουμε ἐπανάληψιν τῶν λέξεων «σὲ τέτοια». Ἀκόμη, στὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου Μέρους, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὶς διφθόγγους, τὸ χειρόγραφο γράφει καθαρὰ «κατὰ θλίριν», ὅπου ἐγὼ ἔγραψα «κατάθλιριν»· στὴν συνέχεια, οἱ λέξεις «ἄν πάρω» εἶναι τελευταῖες στὸ ἐδάφιον, μετὰ τὴν λέξιν «ἀνμάρω», καὶ ἡ λέξις «Ἄν-νιῶ-νις» εἶναι γραμμὴν «Ἄν-τιῶ-νις» τὴν ἀποκατάστασιν ἔκανα σύμφωνα μὲ τὸ ἄλλο παράδειγμα. Τέλος, στὸ Κεφ. VI τοῦ δευτέρου Μέρους, τὸ παράδειγμα «ἀρχιτέκτων», ἀντὶ νὰ εἶναι πρῶτον στὸ ἐδάφιον, ὅπως ἔπρεπε, εἶναι τελευταῖον. Ἄλλοῦ γίνεται λόγος γιὰ τὶς φανερὰς παραλείψεις τοῦ κειμένου, καθὼς καὶ γιὰ τὶς φανερὰς προσθήκας τοῦ ἀντιγραφέα (ἢ τοῦ ἐνδιαμέσου)· οἱ προσθήκας αὐτὰς ἐστοιχειοθετήθηκαν μὲ πλάγια στοιχεῖα, καὶ ἀπομονώθηκαν μέσα σὲ γωνιώδεις παρενθέσεις.

Ἀπὸ τὶς πιὸ δύσκολες ἀναγνώσεις χειρογράφων εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολίαν, ἑκατὸν πού ἀποσκοποῦν σὲ γραμματικὰ παραδείγματα· γιατί, ἀληθινὰ, τίποτε ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, ἢ σχεδὸν τίποτε, δὲν συντελεῖ στὴν συσχέτισιν τῆς μορφῆς μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων. Εὐτυχῶς πολλὰς περιπτώσεις λέξεων δυσνόητων δὲν συνήντησα στὴν ἀνάγνωσιν· τὶς παραθέτω ὅλες ἐδῶ ἀλφαθητικὰ.

ἀντικὸς—πού ἀναφέρεται στὴν ἄνεση.

ἄνιζα· πολλὰς σημασίας, συγγενικὰς, στὰ παλιὰ λεξικά: ἀντικνήμιον· κυρίως τὸ ὑποκάτω τοῦ γόνατος κοίλον· pars exterior cruris· garretto· garletto· jarret· mollet.

ἔθνικος—ξένος.

κάμπανιζα· ἔνδυμα ἡγεμονικόν, καφτάνι πού πάει ὡς τὰ πόδια.

κύπρος, πόα· ἢ λαουσονία.

Μέντιζηδες· οἱ Μένδικοι, Medici, ἡ οἰκογένεια τῶν Μενδικῶν, τὰ μέλη τῆς.

μυσηός—μυσαίος.

μειράω—λογαριάζω, θεωρῶ.

μπαλάσι—ἕνας πολύτιμος λίθος, balascius lapis.

Μπαλοῦ· ἴσως ὑποκοριστικὸν τοῦ Μπαλάσα· ὁ Ἄ. Μπούτουρας σημειῶνει Βαλοῦ· βλ. Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα, 1912, 60.

ξωμερίτης—ἐπαρχιώτης.

ρωνιό·— σύμφωνα μὲ πληροφορίας τὶς ὁποῖες δὲν μπόρεσα νὰ διασταυρῶσω, ἢ λ. ἀκούεται καὶ σήμερον στὴν Ζάκυνθο καὶ ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγας ἀπὸ τὴν δυτικὴν Μικρὰ Ἀσίαν, στὴν σημασίαν «ἀνθρώπος ἀνόητος, ἀπρόκοπος». Τὸ Ἄρχειον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ σημειῶνει τὴν λ. σὲ σημασίαν λίγον διαφορετικῇ: ἀδιάκριτη γυναίκα πού ἀνακατεύεται σὲ ξένες δουλειὰς.

σκλιτάδα (ἀπαντάει σὲ ἄλλα κείμενα ἢ γραφῇ σκλιτάδα καὶ σκλιτάδα)—σόνι, γένος, ἐπώνυμον.

σύζαλα·—ἔγνοιες, σκοτοῦρες.

Γιὰ τὸν ἐλεγχόν μου ἐχρησιμοποίησα τὰ ἀκόλουθα λεξικά ἢ γλωσσάρια: Κωνσταντινίδης (Liddell καὶ Scott), Κουμανούδη ἀθησαύριστα, Σοφοκλῆς, Μεσούριος, Σομαθέρας, Δουκάγγιος, Βλάχος 1784, Βεντότης, Weigell, Κοραῖ Ἄτακτα, Dehèque 1825, Θεοχαρόπουλος 1834, Βυζάντιος 1835 καὶ 1857, καθὼς καὶ τὶς προσωπικὰς μου σημειώσεις. Μὲ ἀστερίσκον ἐσημαίωσα τὶς λέξεις στῶν ὁποίων τὴν ἐξηγήσιν μὲ ἐδοθήθησεν ὁ κ. Μ. Μανουσάκας, πάντοτε πρόθυμος γιὰ ὅτι συντελεῖ στὴν προαγωγὴν τῶν γνώσεων. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ, καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν θέσιν, γιὰ τὴν συμπαραστάσιν του.

(*Ἀκολουθεῖ)